

ماهیت نفقه در نظام حقوقی اسلام

شهلا زرعی : عضو هیأت علمی تمام وقت دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا

چکیده:

حقوق و تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر : (۱) مختص
(۲) مشترک

تکالیف مشترک :

۱- حسن معاشرت زوجین نسبت به یکدیگر .

۲- معاضدت زوجین در تشیید مبانی خانواده .

۳- معاضدت زوجین در تربیت اولاد .

تکالیف مختص : ۱- مرد } ۱- ریاست خانواده

۲- انفاق

۲- زن } ۱- تمکین

۲- سکونت در منزل شوهر

نفقه چیست ؟

شوهر نفقه چه مدتی را عهده دارد است ؟

الف - نفقه زن در دوران زوجیت .

ب) نفقه زن پس از انحلال زوجیت : ۱- در مدت عدۀ طباق رجعی .

۲- در مدت عدۀ طلاق بائن .

۳- در مدت عدۀ فسخ زن حامل .

۴- زن حامل در مدت عدۀ وفات شوهر .

استنکاف و یا عجز شوهر از دادن نفقه .

واژگان کلیدی : نفقه - تعریف نفقه - انحلال زوجیت - مطلقه .

مقدمه :

جایگاه والای خانواده ، به عنوان با هویت ترین نهاد اجتماعی از دیرباز و خصوصاً قرون اخیر ، موقعیت و مقام ممتاز را در بین کلیه تأسیسات حقوقی نوین و کهن احراز کرده است . حقوق به مفهوم عام مجموعه مقررات ، قواعد و اصولی است که روابط و مناسبات مختلف بین اجتماعات و افراد و آمار مردم را به نحو متقابل تنظیم می کند . حقوق خانواده ، بخش مهمی از این دستاورد عظیم خرد است که در طول قرون و اعصار مختلف در بستر بی انتهای تاریخ به وسعت کل بشریت سیلان و سیقل یافته و بشر متمدن امروز در سایه این پویش تاریخی در این عرصه اجتماعی از نظم بالنسبه استوار و قابل اتکایی برخوردار است .

برخورد تاریخی باتأسیسات و نهادهای مربوط به خانواده خصوصاً در دهه های اخیر مقبول و منصفانه نبوده است ، به صورتی که تأسیساتی نظیر خواستگاری ، مهریه ، جهیزیه ، متمه ، طلاق و

غیره در سایه تبلیغات مرد به صورت رسوم و قواعدی قرون وسطایی و منسوخ معرفی شده است . جای خوشوقتی است که در وانفسای جولان این اندیشه های منحرف در طول دهه های گذشته به لطف انفاس قدسیه خردمندان و حقوقدانان و فقهای اسلامی در سایه درخششی تاریخی احکام جاویدان اسلام ، حقوق خانواده به شکل مندرج در حقوق اسلامی در کتب و تعالیم اساتید دانشگاهی هرچند کم فروغ به بالندگی تاریخی خود ادامه داد .

با تحقق پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و فرو ریزی موانع ایجاد شده بین حوزه های علمیه و دانشگاه فرصت تاریخی استثنائی و نوینی در تکامل حقوق منطبق با موازین مقررات اسلامی دست داد .

حقوق و تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر :

در تعالیم اسلام علاوه بر حقوق و وظایفی که هر فرد مسلمان نسبت به افراد دیگر دارد هر یک از زن و شوهر نیز متقابلاً از حقوق ویژه ای برخوردار و نسبت به هم تکالیفی بر عهده طرف مقابل خواهد داشت . (قرآن مجید در این مورد می فرماید : از نشانه های خداوند آن است که برای شما زنانی آفرید که با آنان آرامش یابید و میان شما عشق و مهربانی برقرار ساخت .)

در اثر نکاح دائم رابطه زوجیت بین زن و شوهر ایجاد می گردد و تکالیف و حقوقی برای هریک نسبت به دیگری به وجود می آید ماده ۱۱۵۲ ق دم می گوید : همین که نکاح به ملور صحت واقع شد روابط زوجیت بین طرفین موجود و حقوق و تکالیف زوجین در مقابل همدیگر برقرار می شود .

تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر دارند دو دسته اند : مشترک و مختص .

دسته اول : تکالیف مشترک زوجین نسبت به یکدیگر :

الف - حسن معاشرت زوجین نسبت به یکدیگر . (ماده ۱۱۰۳ ق.م)

ب - معاشرت زوجین در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد (ماده ۱۱۰۴ ق.م)

ج - ریاست خانواده که با شوهر است . (ماده ۱۱۰۵ ق.م)

د) دادن نفقه زوجه اطفال (ماده ۱۱۰۶ ق.م) (ماده ۱۱۹۶ ق.م)

هـ - حضانت اطفال (۱۱۶۸ ق.م)

و) امتناع از اداء شهادت یا دادن شهادت بدون التزام (ماده ۲۴۵-۲۴۶ قانون آیین دادرسی

کیفری)

ز - تبعیت اقامتگاه زن از شوهر (ماده ۱۰۰۵ ق.م)

ح - تحمیل نام خانوادگی زوج به زوجیه .

دسته دوم حقوق و تکالیف مختص هر یک از زوجین :

تکالیف شوهر نسبت به زن :

۱- ریاست خانواده :

۲- انفاق :

۱- ریاست خانواده :

اگر چه به موجب تعلیمات اسلامی هر یک از زن و مرد حقوقی نسبت به یکدیگر دارند و هیچکدام مجاز به تجاوز به حق دیگری یا خودداری از انجام وظایف و تکالیف خود و یا تعدی از حقوق و حقوق و حدود اختیارات خویش نیستند اما در عین حال برای خانواده که خود یک جامعه کوچکی است ، رئیس و سرپرست معین گردیده که این سمت و عنوان به مرد اعطاء شده است .

۲- **انفاق** : از نظر اسلام تأمین هزینه خانواده و از جمله مخارج شخصی زن به عهده مرد است و زن از این نظر هیچگونه مسئولیتی ندارد . البته تأمین هزینه های شخصی زن توسط شوهر اختصاص به موردی ندارد که زن از تأمین آن عاجز باشد بلکه حتی اگر وی دارای ثروت کلانی هم باشد ، الزامی ندارد که از اموال شخصی خود مخارج و مایحتاج خویشتن را تأمین نماید و جوب نفقه جزو مسلمات فقه و حقوق است و بر آیات و روایات واسطه مبتنی می باشد .

شرط وجوب نفقه دو چیز است :

۱- دائم بودن نکاح .

۲- تمکین زوجه .

نفقه چیست ؟

چنان چه ماده ۱۱۰۷ ق.م می گوید : « نفقه عبارت است از مسکن و البسه و غذا و اثاث البیت که به طور متعارف با وضعیت زن متناسب باشد و خادم در صورت عادت زن به داشتن خادم یا احتیاج به واسطه مرض یا نقصان اعضاء »

بسیاری از فقهای امامیه تسریع نموده اند که مقدار لازم برای نفقه زن ، عبارت از هر چیزی است که زن به آن محتاج می باشد . از خوراک ، پوشاک ، منزل ، مستخدم ، هزینه نظافت و آرایش در حدود عادت و رسوم زنان هم ردیف او در آن شهر .

شوهر نفقه چه مدتی را عهده دار است ؟

شوهر در اثر عقد نکاح دائم ملزم به دادن نفقه دوران زوجیت و نفقه پس از انحلال آن در موارد معینه می باشد

۱- نفقه زن در دوران زوجیت :

در اثر نکاح دائم شوهر ملزم به دادن نفقه به زوجه خود می گردد . ماده ۱۱۰۶ ق.م می گوید : در عقد دائم نفقه زن به عهده شوهر است . چنان که از ماده ۱۱۰۸ ق.م می گوید : هرگاه زن بدون مانع مشروع از ادای مظایف زوجیت امتناع کند مستحق نفقه نخواهد بود .

امتناع از وظایف زوجیت چه از جانب زوج و چه از جانب زوجه به نام نشوز نامیده می شود ممتنع اگر مرد باشد ناشز است و اگر زن باشد ناشزه است . از نشوز زن در بند سوم ماده ۸ قانون حمایت از خانواده به عنوان عدم تمکین یاد شده است (تمکین عبارت است از اظهار اطاعت زوجه به زوج) عدم تمکین به زوجه حق می دهد که دعوی تمکین را مطرح می کند و الزام زوجه را به تمکین بخواهد و یا از دادگاه گواهی عدم سازش بخواهد و او را طلاق دهد .

۲- نفقه زن پس از انحلال زوجیت :

ماده ۱۱۰۹ ق.م.م. در نفقه مطلقه رجعیه در زمان عده بر عهده شوهر است ، مگر اینکه طلاق در حال نشوز واقع شده باشد لیکن اگر عده از جهت فسخ نکاح یا طلاق بائن باشد ، زن حق نفقه ندارد ، مگر در صورت حمل از شوهر خود که در این صورت تا زمان وضع حمل حق نفقه خواهد داشت :
در ماده فوق احکام مور زیر مطرح گردیده :

الف - زوجه در حال عدم نشوز با طلاق رجعی مطلقه شده است .

ب - زوجه در حالت نشوز با طلاق رجعی مطلقه شده است .

ج - زوج در حالت حمل با طلاق بائن مطلقه شده است .

د - زوجه در غیر حالت حمل با طلاق بائن مطلقه شده است .

هـ - نکاح فسخ شده ، زوجه عده فسخ رامی گذارند و حامله نیست .

و - نکاح فسخ شده و زن بار دار است .

در صورت الف - نفقه در ایام عده به عهده زوج است ، در صورتهای ب ، دال ، و هـ ، نفقه در ایام عده به عهده زوج نیست ، در صورت جیم و واو ، تا زمان وضع عمل نفقه به عهده زوج است .

بررسی فقهی :

زنی که دوران عده طلاق را می گذراند ، از نظر فقهی حکم زوجه را دارد بنابراین بسیاری از احکام زوجه از جمله وجوب نفقه بر او مترتب می باشد ، و از این جهت فرقی میان باردار بودن زن و عدم آن نیست . در این مسئله بین فقها اختلافی وجود ندارد .

نشوز در ایام عده :

زنی که در هنگام طلاق ناشزه بوده و یا پس از طلاق با ترک وظایف ایام عده ناشزه محسوب شده ، همانند زوجه ناظره مستحق نفقه نخواهد بود . زیرا مطلقه رجعیه در حکم زوجه غیر مطلقه است و از این نظر یکسان می باشند .

قانون مدنی تنها متحرنی طلاق در ماست نشوز است و معلوم نیست چرا حکم زنی را که به علت خروج از وظایف مقرر در زمان عده ناشزه گردیده متحرص نشده است !

نفقه مطلقه باینه :

زنی که با طلاق بائن و یا با فسخ نکاح میان او و شوهرش جدایی حاصل شده و ایام عده را میگذراند ، از آنجا که رابطه زوجیت او با شوهرش کاملاً قطع شده و حملی از وی نیز ندارد ، لذا نفقه وی بر عهده شوهرش نمی باشد

پس از انحلال نکاح در موارد زیر ، زن در مدت تعده نیز مستحق نفقه خواهد بود :

۱- در مدت عده طلاق رجعی :

طلاق رجعی موجب انحلال قطعی نکاح نمی گردد ، بلکه مراعی است تامدت عده منقضی شود بدین جهت شوهر می تواند در مدت عده رجوع نماید و در اثر آن نکاح سابق به حالت اولیه عودت می یابد . بنابراین فقها مدت عده رجعیه را امتداد دوره زوجیت یا در حکم آن می دانند و احکام آن را به او بار می کنند .

یکی از احکام زوجیت دائم تکلیف شوهر به انفاق می باشد علّت آن که مطلقه رجعیه چنان که ناشزه باشد حق نفقه ندارد آن است که مدت عده در طلاق رجعی ادامه وضعیت دوران زناشویی یادر حکم آن است و در دوران زوجیت هرگاه زن ناشزه شود حق نفقه بر شوهر ندارد. بنابراین چنانچه طلاق در حالت نشوز واقع شود حق نفقه از شوهر خود را نخواهد داشت.

۲- در مدت عده طلاق باین حامل :

زن حاملی که طلاق او باین است در مدت عده مستحق نفقه می باشد مانند زن حاملی که در مرتبه سوم طلاق داده می شود. انقضای عده طلاق زن حامل وضع حمل او می باشد، لذا از تاریخ طلاق تا وضع حمل مستحق نفقه از شوهر خود خواهد بود.

۳- در مدت عده فسخ زن حامل :

قول مشهور بر آن است که زوجه مزبور حق نفقه ندارد بعضی از فقهای امامیه زن حامل را مستحق نفقه در زمان عده فسخ دانسته اند. به نظر می رسد قانون مدنی پیروی از قول مزبور نموده است، زیرا ظاهر عبارت (... مگر در صورت حمل از شوهر خود که در این صورت تا زمان وضع حمل حق نفقه خواهد داشت) مذکور در ماده ۱۱۰۹ ق.م. استثناء از عبارت (لیکن اگر عده از جهت فسخ نکاح یا طلاق باین باشد زن حق نفقه ندارد ...) است بنابراین زن در مدت حمل چه در عده طلاق باین و چه در عده فسخ مستحق نفقه می باشد.

۴- زن حامل در مدت عده وفات شوهر :

ماده ۱۱۱۰ ق.م (در عده وفات زن حق نفقه ندارد.) قول مشهور بین متأخرین در فقه امامیه آن است که در عده وفات اگر زن باردار هم باشد حق نفقه ندارد. اما متقدّمین گفته اند که باید نفقه داده شود از مال حمل. احادیث در این موارد مختلف اند عده ای از فقها در این مسئله تردید دارند و حتی نظرات مختلف داده اند.

اظهار نظر حقوقی راجع به نفقه زن حامل در مدت عده وفات بستگی به آن دارد که دانسته شود موجب نفقه دادن به زن حامل در مدت طلاق باین به دستور ماده ۱۱۰۹ ق.م چیست؟ از نظر تحصیل نفقه مطلقه باینه در مدت حمل ممکن است برای حمل او باشد بدین معنی که پدر از بابت نفقه اقارب به فرزند خود که در حال حمل است نفقه می دهد و چون جنین نمی تواند مستقیماً از دهن تغذیه کند و ممکن است نفقه برای زوجه مطلقه که مادر حمل است باشد. آثار و احکام در هر یک از دو فرض ذیل مورد مطالعه قرار می گیرد :

الف - در صورتی که نفقه برای حمل باشد.

ب - در صورتی که نفقه برای زوجه مطلقه که مادر حمل است باشد.

استنکاف و یا عجز شوهر از دادن نفقه :

در صورتی که زن برای نفقه زمان آینده خود به دادگاه رجوع نماید و دادگاه حکم به دادن نفقه بر علیه شوهر صادر کند. پس از صدور اجرائیه چنانچه اجراء حکم دادگاه ممکن نباشد. مانند آن که شوهر دارایی خود را مخفی نموده که نمی توان از آن استیفاء مورد حکم را نمود و از بازداشت او

نیز نتیجه ای حاصل نشود به درخواست زن حاکم شوهر را مجبور به طلاق می نماید . ماده ۱۱۱۲ ق.م : « اگر اجرا حکم مذکور در ماده قبل ممکن نباشد مطابق ماده ۱۱۲۹ رفتار خواهد شد . »
ماده « ۱۱۲۹ » ق.م : « در صورت استنکاف شوهر از دادن نفقه و عدم امکان اجراء حکم محکمه و الزام او به دادن نفقه , زن می تواند برای طلاق به حاکم رجوع کند و حاکم شوهر او را اجبار به طلاق می نماید . همچنین است در صورت عجز شوهر از دادن نفقه . » مانند آنکه شوهر در اثر بیماری از کار بازماند و یا برای مدت طولانی محکوم به حبس گردد و دارایی هم نداشته باشد که از آن , نفقه زن استیفاء شود . در این صورت پس از اثبات این دو امر در دادگاه به درخواست زن شوهر اجبار به طلاق می شود .

اما راجع به استنکاف شوهر و یا عجز او از دادن نفقه زمان گذشته به نظر می رسد که حکم دادگاه را به دادن نفقه اگرچه نتوان اجرا نمود , زن نمی تواند اجبار شوهر را به طلاق از دادگاه درخواست نماید و ماده ۱۱۱۲ و ۱۱۲۹ ق.م . اگرچه مطلق است ولی منصرف از این موارد می باشد , زیرا نفقه زمان گذشته زن , مانند دیون دیگر شوهر است و خصوصیتی در بر ندارد که موجب اجبار شوهر به طلاق شود . مثلاً شوهری که بر علیه او اجرائیه به مبلغ یکصد هزار ریال بابت نفقه سال گذشته زن صادر شده است ولی اکنون نفقه زن خود را می دهد , نمی توان به استناد دو ماده بالا اجبار به طلاق نمود .

نتیجه گیری :

ماده ۱۱۰۶ قانون مدنی : « در عقد دائم نفقه زن به عهده شوهر است . » (تأمین هزینه)
ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی : « نفقه عبارت است از مسکن و البسه و غذا و اثاث البیت که به طور متعارف با وضعیت زن متناسب باشد , و خادم در صورت عادت زن به داشتن خادم یا احتیاج او به واسطه مرض یا نقصان اعضاء . » (حدود نفقه)
ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی : « هرگاه زن بدون مانع مشروع از ادای وظائف زوجیت امتناع کند مستحق نفقه نخواهد بود . » (سقوط نفقه)
ماده ۱۱۰۹ قانون مدنی : « نفقه مطلقه رجعیه در زمان عده بر عهده شوهر است , مگر اینکه طلاق در حال نشوز واقع شده باشد . لیکن اگر عده از جهت فسخ نکاح یا طلاق بائن باشد , زن حق نفقه ندارد , مگر در صورت حمل از شوهر خود که در این صورت تا زمان وضع حمل حق نفقه خواهد داشت . » (نفقه مطلقه)
ماده ۱۱۱۰ قانون مدنی : « در عده وفات زن حق نفقه ندارد . » (نفقه در عده وفات)
ماده ۱۱۱۱ قانون مدنی : « زن می تواند در صورت استنکاف شوهر از دادن نفقه به محکمه رجوع کند , در این صورت محکمه میزان نفقه را معین , و شوهر را به دادن آن محکوم خواهد کرد . » (استنکاف از پرداخت نفقه)

تکالیف شوهر بر دو قسم است یکی انفاق که زن می توان به دادگاه مراجعه و از شوهر بخواهد و دادگاه آن را از او گرفته و به زن بدهد و چنانچه نتوان شوهر را الزام به دادن نفقه نمود یا آنکه شوهر عاجز از تعدیه (پرداخت کردن) آن باشد زن می تواند به استناد ماده ۱۱۲۹ قانون مدنی از

دادگاه بخواهد که شوهر را اجبار به طلاق کند و دادگاه پس از رسیدگی شوهر را اجبار به طلاق مینماید .

منابع تحقیق :

- ۱- امامی - دکتر سید حسن - حقوق مدنی ج ۴ - نوبت چاپ : شانزدهم - نام ناشر : انتشارات اسلامیة - سال انتشار : ۱۳۷۷ .
- ۲- محقق داماد - دکتر سید مصطفی - تحلیل فقهی حقوق خانواده - نکاح و انحلال آن - نوبت چاپ : دوازدهم - نام ناشر : مرکز نشر علوم اسلامی - تاریخ انتشار : پاییز ۱۳۸۴ .
- ۳- جعفری لنگرودی - دکتر محمد جعفر - حقوق خانواده - نوبت چاپ : دوم - نام ناشر : کتابخانه گنج و دانش - سال انتشار : ۱۳۷۶ .